

Mayas vita vägar – förbindelser eller gränser?

Johan Normark, doktorand i arkeologi

Sakb'ih – vit väg

Nyligen kunde mayaforskare bekräfta att det moderna yukatekiska ordet sakbe ("vit väg") har gamla anor. På en liten panel i närheten av den stora ruinstaden Cobá i den mexikanska delstaten Quintana Roo finns tre hieroglyfiska tecken som utläses SAK-bi-hi eller *sakb'ih*, stavat på ett mayaspråk som talades betydligt längre söderut, det klassiska choltian. Även detta ord betyder "vit väg". Den väg som avses är den längsta kända vägen i området, en 99 km lång väg mellan Cobá och den mindre staden Yaxuná. Intressant att påpeka är att vägen är subjektet i texten. Resten av texten är ännu inte tolkad. Denna väg är en av de största enskilda konstruktionerna i volym räknat som påträffats i mayaområdet.

I och med att texten är skriven på ett heligt elitskriftspråk som talades i det centrala mayalåglandets två stora maktcentra, Mutal (Tikal) och Kanal (Calakmul-Dzibanché), kan vi här se hur en maktallians med bas i Calakmul eller Dzibanché sträckte sig upp i östra Yukatánområdet fr.o.m. 500-talet till 8–900-talet e.Kr., med varierande framgång och omfattning.

Om det fanns ett regionalt vägnät som sammanband städer och byar i detta område så har det inte bevarats eftersom sådana vägar antagligen vore smala stigar då varken dragdjur eller hjulet fanns att tillgå. Begreppet *sakb'ih* relaterar inte till sådana stigar utan till helt andra konstruktioner, där vissa vägar nådde 80 m i bredd, andra var 99 km långa och på sina håll sju meter höga. De var ofta spikraka och förband minst två punkter, men på samma gång utgjorde de veritabla gränsmarkeringar mellan olika politiska enheter och sociala grupperingar inom en och samma politiska enhet. Vägarerna var således resultatet av sociala handlingar och som sådana förhindrade och möjliggjorde de på samma gång andra sociala handlingar. Vi

Mayas vita vägar – förbindelser eller gränser?

ser ju ofta vägar som förbindelser, men dessa förbindelser var godtyckliga, de platser som inte låg där vägarna passerade blev perifera och avgränsade.

Sakb'ih's betydelse(r)

Ordet *sak*, ”vit”, tolkas ofta som den färg vägarna hade då de var täckta av gips. Men *sak* betyder även konstruerad vilket är en annan trolig översättning. Dessutom finns det många andra yukatekiska väg- och stigtermer och det är inte alls säkert att *sakb'ih* relaterar till alla former av konstruerade vägar. I den sydligare k'icheanska skapelsemyten *Popol Vuh*, från mitten av 1500-talet, nämns olika vägar med färger relaterade till väderstrecken. Där talas om den blågröna (jadefärgade), den gula, den röda, den svarta och den vita vägen. Hos nutida yukateker betyder svart väg en överväxt stig där vegetationen förhindrar solljuset att nå marken. Det är möjligt att vit väg relaterar till en avsaknad av övertäckande vegetation, som lät vägens vita yta synas över långa sträckor. Den vita ytan gör även vägen synligare än sin omgivning under dygnets mörka timmar.

Hieroglyfvarianterna för *bi'h* avbildades ibland som en fot (a), något som indikerar vandring. Den vanligaste hieroglyfen var dock ett mönster som liknar siffran fem på en tärning (b). Ibland kan detta mönster vara insprängt i pannan på ormliknande väsen (c), kanske en koppling mellan ormens och vägens former. Detta mönster finns även avbildat som de stora örhängen som kungarna bar.

Vägtyper

Vägarna har ofta negligerats i mayastudier men de spelade en central roll i uppbyggnaden av ett otal städer tillsammans med tempelpyramider, palats, bollplaner och torg. Vägarna bestod av sten och täcktes av ett vitt gipslager. Alla vägar hade ändpunkter som kunde vara torg, ramper, trappor, stenbrott, grottor och liknande naturformationer.

Vissa vägar förefaller ha byggts för att skydda fotgängare mot våta marker. Dessa är ibland externa, dvs. de förbinder olika städer med varandra. Den 99 km långa vägen mellan Cobá och Yaxuná var en sådan och hade troligen en militär och politisk funktion. På den breda vägen kunde militärgrupperingar snabbt ta sig fram i samlade formationer. Dessa vägar hade troligen sällan en funktion som handelsvägar då handelsmän endast behövde relativt smala stigar.

Mayas vita vägar – förbindelser eller gränser?

a

b

c

Hieroglyfvarianter för ordet väg (b'ih).

Andra vägar hade höga balustrader på var sida av vägbanan. Denna typ förefaller även ha fungerat som grunda kanaler. Det finns avbrott i balustraderna som har varit till för att avleda vatten till reservoarer. Dessa var ofta interna, dvs. de förenade olika monumentala arkitekturgrupper inom en stad. De korta vägarna inom städerna hade troligen även en mer ceremoniell karaktär och de delade upp ett samhälle i områden eller kvarter där olika ätter bodde.

Yo'okop

Söder om Cobá ligger Yo'okop som är den största staden inom ett relativt utforskat område i Quintana Roo. Det är en tämligen normal stad som kan ha varit en viktig knutpunkt i området. När det gäller uppbyggnaden av en stad som Yo'okop utgick oftast de interna vägarna från torg med monumentala byggnader, ibland via massiva ramper. Dessa torggrupper var av central betydelse i den religiösa uppbyggnaden av staden. Runt torget som antas ha symboliserat det ursprungliga havet, stod oftast höga och massiva tempel, *vitz* (berg) och/eller s.k. "palats". Templen symboliserade både berg och grottor som rests ur det ursprungliga havet. Dessa tempel var stora mausoleer för kungarna och var viktiga delar i förfadersvördandet. De fungerade även som markörer av markrättigheter.

Yo'okop består av fyra kända monumentala arkitekturgrupper med spridd omgivande bebyggelse. Grupp A ligger på en delvis naturlig kulle i landskapet, intill en stor vattenreservoar som är stadens enda vattenkälla, något som gjorde det lättare för eliten att kontrollera resten av befolkningen. Från denna södra grupp löper två vägar, en till Grupp D som är en mindre arkitekturgrupp och en till Grupp B där stadens mest omfattande arkitektur finns. Här finns även en bollplan, steler (runstensliknande monument) och befästningsvallar. En kort väg löper inom Grupp B. En

Mayas vita vägar – förbindelser eller gränser?

1,6 km lång väg fortsätter till Grupp C som endast består av en större byggnad. I denna väg finns en intressant underjordisk passage som är tre m hög och tolv m lång.

Social organisation och vägar

Den ekonomiska och politiska organisationen reflekterade grundläggande maktstrukturer som förekom i alla kända mayasamhällen. Det var ätten som var grunden för all social organisation och i förlängningen styrde den även ekonomi och religion. Inom varje ätt fanns det visserligen en hierarki, men något klassamhälle i marxistisk mening fanns inte. Den stora konflikten inom mayasamhällena låg mellan släktskapsstrukturen och den gudomliga kungamakten.

Etnohistoriskt material tyder på att det var ätten som ägde marken. Deras intressen låg emellertid ofta i konflikt med den viktigaste ätten i samhället, den kungliga dynastin. De fyra vägarna i Yo'okop har antingen lett till för ätterna viktiga platser eller integrerats i kungamaktens maktstruktur. I Copán i Honduras förband t.ex. en sakb'ih stora hushåll med det centrala kungliga torget medan områden utan vägar innehöll mindre hushåll. Dessa olika områden har genom ikonografiska studier antagits tillhöra olika ätter. Olika ätter lyckades således förvalta sina positioner bättre än andra vilket resulterade i statuskillnader, både vad gällde artefakter och arkitektur.

Vägarna kan användas för att se huruvida städerna var centraliserade eller decentraliserade. Detta är grundläggande för en vidare diskussion kring ättens betydelse i städernas sociala, ekonomiska, politiska och religiösa utveckling. Vägarna ses av centralister som ett försök av statsmakten att förena yttre befolkningsområden med centralmakten. Om en sakb'ih fungerade som senare aztekiska kungsvägar gjorde, kunde inte bönder beträda dessa strukturer och de bör i så fall ha utgjort gränsmarkeringar i landskapet. Decentralister ser vägar som belägg för inre motsättningar mellan olika fraktioner. Varje väg tillhörde därmed en viss ätt och skapade även i dessa fall gränser som markerade var olika ätter höll till.

Hos nutidens k'iche'maya sker rituella processioner och besök vid olika platser i en ordning som regleras av kalendersystemet. Det är ätternas ledare som utför dessa processioner. De forntida vägarna användes troligen i liknande processioner under olika högtider. Vi vet att kungar utförde

Mayas vita vägar – förbindelser eller gränser?

sådana rituella ruttor för att markera var dennes territorium sträckte sig. Dessa ruttor fördes troligtvis både på en sakb'ih och på enklare vägar.

De forntida vägnas riktningar följde ofta väderstrecken och i vissa fall astronomiska konstellationer. De vägar som löpte i nord-sydlig riktning kan ha associerats med andra byggnader än de i öst-västlig riktning. Vägnarna kan ses som en symbol som associerades med ormar, navelsträngar, Vintergatan, världsträdet osv. Det är möjligt att en sådan indelning speglade en social organisation som relaterades till deras kosmologi. Närvaron av bollplaner i anslutning till vägar och förfäderstempel, visar på platser där konflikter löstes mellan olika grupperingar i staden. Dessa bollplaner var porten till underjorden där förfäderna bodde och som sådana var de centrala i den kosmologiska uppbyggnaden av städerna.

Hos nutida yukatekmaya förekommer även en vertikal symbolism i samband med vägar. En väg sägs leda *upp* till sin destination. Detta är intressant eftersom många vägar ligger lägre än monumentalarkitekturen och leder upp till dessa genom ramper eller trappor. När man går på en väg sägs man befinna sig *ovan* vägen. Detta kontrasterar mot att gå *under* skogen. Skogen är det vilda och associeras med underjorden. Genom att gå på en sakb'ih befann man sig i gränslandet mellan det kända och det okända. Vissa vägar utgick även ifrån bollplaner som var ingångar till underjorden. Vattnet som transporterades på dessa vägar befann sig även det i underjorden eftersom det var där regnguden Ch'aak höll till.

Stormaktspolitik och vägar

Det finns flera svårigheter att beräkna storleken på mayas politiska enheter och hur långt ut från ett centrum som staden och kungens makt egentligen sträckte sig. Vissa stora städer hade få vägar medan små kunde ha ett flertal. Storleken av den politiska enheten var således inte alltid av central betydelse för om de hade vägar eller inte. Stora städer som Tikal och Naranjo hade t.ex. inget känt externt vägnät. Andra stora städer som Cobá, Chichén Itzá, Calakmul, Caracol och El Mirador hade omfattande externa vägnät som sträckte sig till mindre centra.

Yo'okop var en medelstor mayastad som låg i gränstrakterna mellan den stora staden Cobá i norr och den stora maktkonstellationen Calakmul i söder och antas ha haft en viktig roll i det ekonomiska utbytet mellan regionerna. Denna yttre påverkan bör sålunda ha speglat uppbyggnaden

Mayas vita vägar – förbindelser eller gränser?

av staden. Studierna i Yo'okop kan även belysa den stora förändring av samhällsstrukturen som inträffade under 800-talet e.Kr. (den s.k. "klassiska mayakollapsen"). Nyligen har det kommit en hel del studier som pekar på att det förekom perioder med omfattande torka mellan 800-1000 e.Kr., något som kan ha varit en bidragande orsak till att ett flertal städer övergavs. Sådana klimatologiska studier har gjorts i närheten av Yo'okop. Yo'okop förefaller dock inte ha övergivits under denna tid, en omfattande byggnadsaktivitet pågick under den torraste tiden för att sedan klinga av. En viss återbefolkning pågick under 1300 och 1400-talen, då nya arkitektoniska drag dyker upp. Vägarnas utformning antas även spegla denna förändring eftersom Yo'okop uppvisar befästningsvallar under slutet av 700-talet. Vägar har i vissa fall ett starkt samband med krigsföring i mayaområdet.

Frånvaron av ett känt regionalt vägnät i mayaområdet, liknande det som fanns i det Romerska imperiet eller i Inkariket, är viktig för förståelsen av huruvida mayastaterna var centraliserade, decentraliserade, varaktiga eller sårbara. Vägarnas minimala utbredning skapade fysiska gränser för hur långt en centralt styrd kungamakt kunde sträcka sig. Studiet av mayas vägnät ger en särskild god inblick i hur politik, social organisation, ekonomisk struktur och kosmologiska värderingar integrerades eller separerades över en större region och över tid.

Vägnätets förändring över tid är därmed av stor betydelse. Städerna Calakmul och Tikal dominerade andra städer genom ett vasallsystem under klassisk tid. I en ännu större skala var även den centralmexikanska storstaden Teotihuacán involverad i de mayanska städernas inre angelägenheter under nästan två sekler (ca. 378–550 e.Kr.). Teotihuacán hade särskilt goda förbindelser med Tikal.

Städers lojalitet förändrades och vägar kan ha övergetts eller byggts om i en annan riktning. Städers expansion eller tillbakagång kan ses i vägnätet. Särskilt tydligt är detta i Caracol. Vi vet ifrån inskriptioner att Caracol tillsammans med Calakmul var involverad i ett flertal krig. Deras fiender var framförallt Tikal och dess allierade städer. Kriget förefaller ha börjat i mitten av 500-talet e.Kr., vid en tid då Teotihuacán förefaller försvinna från den politiska scenen i området. År 562 besegrades Tikal och under 630-talen fördes ett flertal krig mot Naranjo. Efter dessa krig kom Caracol att expandera mycket kraftigt. Ett omfattande vägnät konstruerades under denna tid. Mindre städer som tidigare legat åtskilliga kilometer från

Mayas vita vägar – förbindelser eller gränser?

Caracol införlivades med stadskärnan av breda vägar. En del stora äldre hushåll blev helt förbipasserade av vägarna och nya platser blev viktigare.

Den turbulenta och alliansbetonade politiska strukturen i området skapade ingen långvarig grogrund för ett vägnät. När Tikal i slutet på 600-talet och under första hälften av 700-talet lyckades återta sin stormaktsposition och Calakmul åter riktade sitt intresse mot norr initierades en "balkaniseringsprocess" där det politiska systemet fragmenterades ned i ännu mindre enheter. Om detta dessutom relaterades till ett torrare klimat är inte helt säkert. Klart är att vägarna miste sin betydelse i det centrala mayalåglandet.

Alla vägar bär inte till Rom

För att återgå till den långa vägen mellan Cobá och Yaxuná så är den vanligaste tolkningen den att Yaxuná var en utpost för kungarna i Cobá. Yaxuná uppvisar omfattande förstörelselager vid olika tillfällen och det verkar som den främsta antagonisten var Chichén Itzá som låg norr om denna stad. Det var även Chichén Itzá som blev den dominerande staden under 800–1000 talet e.Kr., vid en tid då Cobá gick tillbaka, Yo'okop omstrukturerades och de stora städerna i söder "kollapsade". Chichén Itzá's vägnät uppvisar även det en expansionsfas liknande det tidigare i Caracol.

Det är möjligt att en del nordliga yukatekiska förspanska vägar införlivades i det spanska koloniala vägnätet, men de sydligare vägarna under den klassiska perioden berördes aldrig av de koloniala vägbyggarna. Där hittar vi inget vägnät som vi kan knyta till en enda stor stad, som fallet var i Rom eller Cusco i Peru. Ordspråket "alla vägar bär till Rom" saknar således sin motsvarighet i mayaområdet.

